

Vedibasar nahiyəsinin ruhsal-mistik məkanları... saxta "Ermənistanın sarkal coğrafiyası"nın uydurmaları timsalında

(IX məqalə)

Qismət Yunusoğlu,

Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi

XVIII əsrdə Rusiyanın ictimai-siyasi xadimi kimi tanınan İvan Lazareviç Lazarev (1735-1801) əslində erməni Ovanes Yegiazareviç Yegiazaryan idi. O, paytaxt Peterburqşəhərində erməni kilsəsinin tikintisini və erməni icmasının genişləndirilməsini təşkil etmişdir. Onun babası Emmanuel Manuk Yegizaryan Səfəvi hökmdarı Abbas Bahadur xanın (I Şah Abbasın, 1571-1629) dövründə İsfahan şəhərində (1598-ci ildə paytaxt Qəzvindən bu şəhərə köçürülüb) imkanlı erməni ailələrinin yerləşdirilməsinə nail olmuşdur. Onun oğlu Yegizar isə Səfəvi xanədanının VII şahı Məhəmməd Mirzənin (II Şah Abbasın, 1632-1667) dövründə şahın zərxbanasına rəhbərlik etmiş və hökmdarın şəxsi yavəri olmuşdur.

Qərbi Azərbaycanın dini-irfani, müqəddəs-ruhsal, ziyarətqah ocaqlarının yayıldığı tarixi-coğrafi ərazilərdən biri də Vedibasar mahalıdır. Mahalın mərkəzi olan Vedi şəhəri (əvvəllər Böyük Vedi kəndi olub) eyni adlı çayın sol sahilində yerləşir, İrəvan şəhərindən 35 km cənub-şərq istiqamətində, Goravan düzü yaxınlığında. Nəhayətdə həm də Türkiyə Cumhuriyyətinin İqdir vilayəti ilə həmsərhəddir.

Qafqaz Statistika Komitəsinin 1879-cu il məlumatına görə bu şəhərdə yalnız müsəlman-türk ailələri yaşayıb, əhalinin sayı 1743 nəfər və məscidləri olub, 1893-cü ildə isə əhalinin sayı 2110 nəfər idi. 1912-ci ildə "Qafqaz təqvimi"nin nəşrinə görə bu rəqəm 2501 nəfərə qədər artmışdır.

1918-1920-ci illərin hay kilsə və daşnak quldurlarının törətdikləri soyqırım-qətləmə faciələrindən sonra Osmanlı Türkiyəsindən və Cənubi Azərbaycandan, eləcə də Suriya, İraq, Livan... və başqa ölkələrdən gələnlərin hesabına Vedi şəhərində (eləcə də mahalda) hayların sayı getdikcə artmağa başlamışdır.

Qayım-qədim oğuz-türk yurdlarının-bölgələrinin təmas hüdudlarında bərqərar olan Vedibasar mahalının həm əski Alban dini-ibadət məkanları, həm də İslam dini-dünyəvi mədəniyyətinə aid ibadət məkanları, duyğusal-mistik inanc məqamlarının sıx şəbəkəsi bir daha beynəlxalq hay kilsəsi tərəfindən uydurulmuş "Ermənistanın sarkal coğrafiyası" adı altında müxtəlif dillərdə aparılan təbliğatın (nəşrlərin) həqiqətə uyğun olmadığına tutarlı maddi-mənəvi dəyərlərdir (sübutlardır).

Müsəlman-türk dünyasının bu ruhsal-irfani tarixi-coğrafi maddi-mənəvi abidələri Qərbi Azərbaycanın sərhədləri hüdudunda kifayət qədər geniş yayılmaqla əhalinin müqəddəs ziyarətqahları kimi də daimi inanc ocaqları kimi minilliklərlə, əsrlərlə qorunub saxlanılmışdır.

Mahalın Vedi nahiyəsinin kəndlərində, obalarında ibadət edilən, irfani yüklü ocaqlarının yayıldığı məkanlardan biri də Xosrov kəndidir (məşhur "Xosrov palıd meşəliyi"nin yaxınlığında, Zarıncı dağının ətəyində). Xosrov çayının üstündə və həmin meşəliyin əhatəsində olan Ağkənd kəndinin aşağı hissəsində, "Kilsə dərəsi"nin üstündəki sıldırımlı qayalıqların arasında bir otaqlı ibadət ocağı (məbəd) yerləşirdi. Məbədin divarlarına hörülmüş daş lövhədə bu tikilinin Sasani hökmdarı II Xosrov Pərvizin (570-628) qızı Saçlı xanımın şərafinə inşa edildiyi bildirilirdi. Xüsusilə Xosrov kəndinin flora və fauna aləminin zəngin növ müxtəlifliyinin mühafizəsini bəhanə gətirən daşnak Ermənistan rəhbərliyi 1939-cu ildə bu kəndi boşaltdırdı və əhalisi başqa kəndlərə köçürüldü.

Xosrov kəndinin mərkəzi hissəsində eramızın IV əsrinə aid Alban məbədi uçulmuş, dağılmış vəziyyətdə qalmaqda idi. Hündürlüyü 10 metrə çatan, dördkünc olan bu tikili yarıya qədər sökülmüşdü, yeri sal daşlarla örtülüyüdü. Daşnaklar bu kəndin evlərini, tikililərini kürüyüb Xosrov çayının "Kilsə dərəsi"nə tökəndə həmin məbədin yazılı, naxışlı lövhələrini, daşlarını söküb İrəvan şəhərinə aparmışdılar.

Kəndin cənubunda, Dərbənd dağından başlayan Xırdaçay çayının üstündəki qayalıqda İslamaqədərki dini-ibadət mərasimlərinin rəmzi olan-iki kəşişən çıxıntının uclarında Günəş və bədrələnmiş Ay rəsmləri həkk edilmişdi. Əski dövrlərin oğuz-türk mistik-mifik inanclarını üzündə unudulmaz edən bu maddi-mənəvi irs nümunələri çox gözəl, baxımlı, mənərəli təbiət qoynunda, yüksəklikdə... idi.

Bu kənddən keçən, Baytal dağından başlayan Xırdaçay və Dərbənd dağından gələn Böyükçay Dəhnaz kəndi yaxınlığında Çığın çayı ilə birləşən hissədə (Xosrov kəndindən 2 km aralıda) qədim yaşayış yerləri və məbəd tikilinin qalıqları üzə çıxmışdı, keçən əsrin 60-70-ci illərində, çayda sel daşqınları olanda.

Mistik dünyagörüşünə malik və irfanlı kəslərdən biri də Xosrov kənd sakini Seyid Məhəmmədhəsən Məhəmməd oğlu (1845-1920) olub.

Cənubi Qafqazda Rusiya ilə İran arasında 1909-1911-ci illərdə hərbi qarşıdurma ilə bağlı səfərbərlik ediləndə nahiyənin Göyaysor kəndindən bir cavan gəlir Ağanın yanına, müharibəyə yola düşəcəyini bildirir və xahiş edir ki, ona xeyir-dua versin. Seyid Məhəmməd Həsən deyir ki, oğul, get, sağ-salamat qayıdacaqsan, onda mən də gəlib sənə baş çəkəcəyəm. Vaxt keçir, həmin adam davadan salamat qayıdır. Bir müddətdən sonra cavan gəlib Seyidi ziyarət edir. Söhbət əsnasında Seyid deyir ki, davadan qayıdanda siz bir düzən yerdə yatmışdınız, səhər duranda başının altına qoyduğunuz yapıncını götürəndə bir ilan ayağına dolaşdı, onu öldürmək istəsən də bacarmadın, ilan yoxa çıxdı. Həmin ilan Mən idim.

Xosrov kəndində Kərbəlayi Cəfər Məhəmməd oğlu (1828-1905) da həmin müharibədə iştirak etmişdir, zəngin dini dünyagörüşünə malik, ruhsal duyğularla yaşayan bu şəxs həm də cəsurluğu ilə fərqlənib. Övladlarına imanlı olmağı, haqqa-ədalətə xidmət etməyi vəsiyyəti edib. Onun müharibədə istifadə etdiyi qılınc ailəsində saxlanılıb. "Milli dəyərin" təbib kimi o, zəngin ot bitkilərindən, ətirli gül-çiçəklərdən hazırladığı məlhəmlərlə (eləcə də neşətlə) həm də təmənnəsiz müalicə edərmiş insanları.

Kərbəlayi Cəfər kəndin yaxınlığındakı yüksəklikdə oturub həmişə ətrafı seyr edərmiş, sonralar o yer "Babanın qayası" adlanırdı. Onun qəbri Ağkənd kənd qəbiristanlığındadır.

Məliqlik tayfasından olan Kərbəlayi Həsənli Kərbəlayi Cəfər oğlu (1848-1917) seyid olmaqla yanaşı həm şair və aşiq olub. O, həmişə ağ paltar (arxalıq) geyərdi, paltarını çoğan adlı otla yuduzudardı. Bəsirət məclislərində imanlığı, düzlüyü, halallığı təbliğ edərmiş. Məzarı atasının qəbri yanında idi, vəsiyyəti etmişdir ki, qəbri üstündə gümbəz tikilməsin.

Əslən Zimi kəndindən olan din xadimi Seyid Hüseyn Vəli oğlu şair təbli və təbiətli idi. Onun söylədiyi bir bənd şer hələ də yaddaşlardır:

**Cavanlıq dediyin bir tərlan quşdur,
Qaldırsan göylərə tuta bilməzsən.
Ahilliq dediyin bir köhnə quldur,
Bazara çəksən də sata bilməzsən.**

Çamırlı kəndində yaşayan Hacı Nağı Təhməz oğlu seyid kimi "Milli dəyəri"ndə güclü iman və irfan sahibi kimi hörmət yiyəsi idi. Deyilənlərə görə, Çimən kəndinə gedən bir nəfər Ağanın xətrinə dəyəsi söz işlədibmiş. O adam yolda iri bir ilan görür və atdan yıxılır. Kişini evə gətirirlər, bir müddətdən sonra rəhmətə gedir. Həmin şəxsin gözüne görünən ilan... Hacı Nağı imiş.

"Milli dəyəri"nin kəndlərindən biri də Qaladibi (Dərbənd və Dəvəgözü çaylarının birləşdiyi yerdə) adlanıb. Quzey tərəfi meşəlik olan dərin və dar bir dəyənin yuxarısında yerləşən bu kəndin güneyi əzəmətli bir qalanın ətrafındadır. Qalanın alt tərəfi sıldırımlı qayalıqdır, üst hissəsi dağın döşünə (hörgüləri ilə) söykənir. Bu hasarın üstündə eni 3-4 metrə çatan bürclər tikilib. Yaşı 2000 ildən çox olan qalanın tutduğu sahə 0,5 - 1 hektara qədərdir, oraya 20 km-lik məsafədə saxsı borularla su çəkilmişdir.

Vedibasar mahalının Səlaf çayı sahilində düzənlik ərazidə yerləşən Taytan kəndi, eləcə də 3-5 km-lik məsafədə, qonşuluqda olan Cəfərqulu, Qaralar, Yeyincə, Şirazlı... kəndlərinin də dini-sarkal ocaqları, müqəddəs-ziyarətqah ocaqları və irfani-ruhsal kəramət yiyələri də az olmayıb.

Düşməne çəpər və odlu silah kimi...

(Yazının hazırlanmasında Qərbi Azərbaycanın Vədi nahiyəsinin Körpükənd kənd sakinini (əslən Xosrov kəndindən olan) Ələmqulu Əziz oğlu Cəfərovun (1930-2017) məlumatlarından da istifadə edilib.)